

26.11.2018
N 1/6-02.59

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Мельник Ірини В'ячеславівни
„Єврейське населення Уманщини наприкінці XVIII – на початку XX ст.”,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

Проблема вивчення історії національних меншин України сьогодні є особливо важливою, бо дозволяє відтворити комплексну картину історії нашої держави. Протягом XIX-XX ст. євреї склали одну з найбільших етнічних груп на території країни, однак через антисемітизм та ідеологічні стереотипи ні в дореволюційній, ні в радянській історіографії історія єврейської громади України повною мірою неупереджено досліджена не була. Спроби дослідити історію євреїв з-за кордону також стикалися з певними труднощами через неможливість доступу до архівних документів Радянського Союзу. Лише за часів незалежності, коли архіви відкрили свої двері для істориків та краєзнавців, почалася плідна робота з відновлення історії українського єврейства.

Уманщина для євреїв є особливим регіоном. Місто Умань щорічно відвідують тисячі іудеїв-паломників. Однак історія євреїв Уманщини всебічно досліджена досі не була. Дисертація, представлена на захист Іриною Мельник, є першою такою ґрунтовною працею, тому очевидною є новизна її дослідження. Значимість дисертації полягає в тому, що в ній вперше здійснена спроба комплексного аналізу політико-правового становища, соціально-економічного, культурно-освітнього життя єврейського населення Умані та Уманського повіту.

Мета дисертаційного дослідження – «вивчити політико-правове, соціально-економічне становище та культурне життя єврейського населення на землях історичної Уманщини кінця XVIII – початку XX ст. та увиразнити його регіональні особливості», на наш погляд, визначена чітко і, як свідчать результати дослідження, цілком досягнута, в т.ч. завдяки логічному формулюванню завдань, об'єкта та предмета дослідження.

Дисертація складається з чотирьох розділів, що логічно наслідують у викладі один за одним, висновків, списку джерел і літератури, додатків. Апробація результатів дисертаційного дослідження цілком достатня. Загалом, це – 9 наукових праць, з них 7 – статті у наукових фахових виданнях України, 1 – стаття в закордонному збірнику наукових праць, 1 – праця, яка додатково розкриває зміст дослідження. Ірина Мельник багаторазово доповідала про результати досліджень на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях.

В першому розділі дисертантка доволі вичерпно проаналізувала історіографію досліджуваної теми (с. 18-35), довела її невирішеність у запропонованій постановці проблеми. Позитивним є використання робіт польських дослідників (с. 33-35). У списку літератури зазначено 202 публікації. Приділяючи увагу вивченню історії єврейської освіти, на наш погляд, варто було б залучити роботу російського дореволюційного діяча А. Білецького «Вопрос об образовании русских евреев в царствование Николая I». Згадуючи про присвоєння євреям прізвищ (с. 68), варто було б використати статті всесвітньо відомого спеціаліста з єврейської ономастики Олександра Бейдера. Було б доцільно також залучити результати дисертаційних досліджень сучасних російських істориків, зокрема, М.В. Вітенберг «Власть, общество и еврейский вопрос в 80-е годы XIX века в России» та А.Н. Комолятової «Этноконфессиональная политика Российской империи в отношении еврейского населения XIX – начала XX вв.: по материалам Европейского Севера». Територіально обидві роботи не стосуються Уманщини, але в них детально досліджені такі проблеми, як економічна діяльність євреїв та інкорпорація в російське суспільство.

Джерельна база дисертації складається з архівних та опублікованих джерел. Перша група представлена документами двох архівів (с. 36-38) – Центрального державного історичного архіву в м. Києві і Державного архіву Київської області (загалом використано 89 одиниць зберігання), а також матеріалами Відділу іудаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені

В. І. Вернадського. На наш погляд, архівні джерела опрацьовані недостатньо. Зокрема, взагалі не залучено документи Державного архіву Черкаської області, а також поза увагою залишилось чимало документів ДАКО, які висвітлюють різні аспекти життя уманських євреїв. Це частково компенсується використанням опублікованих джерел, а також залученням широкої бази статистичних даних. Крім того, значно поживає дослідження використання наративних джерел – спогадів та щоденників сучасників (с. 41-42).

Ще одну групу джерел становить періодична преса (с. 42-43), яка допомагає авторці передати своєрідний дух епохи. Щоправда, залучення преси вбачається також дещо недостатнім – наприклад, в роботі замало використано періодичне видання «Киевские губернские ведомости».

Розмірковуючи над методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження Ірини Мельник (с. 43-48), доходимо висновку, що дисертантка використовує загально-науковий системний підхід, принципи історизму, науковості, об'єктивності, комплексності, системності, всебічності, наступності, плюралізму. Для реалізації поставлених завдань використано загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження.

Основний текст дисертації, що подана до захисту, складають другий, третій і четвертий розділи.

В другому розділі дисертації (с. 50-92) Ірина Мельник зосередилась на політико-правовому становищі єврейського населення Правобережної України. Авторка вдало прослідкувала процес формування законодавства Російської імперії щодо євреїв, проаналізувала зміни в імперській політиці у «єврейському питанні» від Катерини II до Миколи II. Однак, на наш погляд, в роботі дещо бракує висновків про втілення законодавства щодо євреїв саме в Умані. Розглянуто лише деякі особливості політико-правового становища уманських євреїв, зокрема антиєврейський погромний рух. Варто було б приділити увагу аналізу ставлення до євреїв з боку місцевої адміністрації, не повною мірою показано, яким чином торкнулися євреїв Уманщини «Положення» 1804 р., за якими вони мали бути виселені із сіл, а також хвиля переселення до

землеробських колоній, «Тимчасові правила» тощо. Дискусійним вбачається питання щодо причин масової єврейської еміграції в останні десятиліття XIX ст.

В третьому розділі (с. 93-128) Ірина Мельник досліджує соціально-економічне життя єврейського населення Уманщини. Вдало висвітлені особливості життя в традиційному єврейському містечку. Прослідковано динаміку єврейського населення Уманщини від заснування міста до початку XX ст. та увиразнено його місце в етно-соціальній структурі повіту. Щоправда дещо відчувається брак відомостей про чисельність єврейського населення у середині XIX ст. Проаналізовано особливості оподаткування євреїв Уманщини (с. 113-116).

Докладно описано економічне життя єврейської громади, на основі архівних матеріалів та офіційних статистичних даних з'ясовані основні види господарчої діяльності єврейського населення Уманського повіту. Показано, що єврейське населення повіту було зайняте орендою поміщицьких помість, шинків, млинів, заводів, торгівлею, винними відкупками та орендою дрібних відкупів (продажом свічок, борошна, скла, дріжджів), промисловістю, підрядами на державні замовлення. Важливою складовою цього розділу є розлогий аналіз участі єврейського населення Уманщини у промисловому підприємстві та його зміни з плином часу (с. 118-127). Аргументовано доведено вагомий внесок євреїв у розвиток економіки повіту. Водночас, на наш погляд, недостатньо уваги приділено діяльності типової для євреїв професійної групи ремісників. Крім того, поза увагою дисертантки залишилася невелика за чисельністю, але важлива група представників вільних професій, зокрема лікарів.

В четвертому розділі дисертації (с. 129-166) представлено аналіз освітньої сфери життя євреїв та їх участі в громадському і політичному житті Уманщини. Слід відзначити вдало проведений Іриною Мельник аналіз особливостей єврейської традиційної освіти (с. 131-132, 142) та запровадження в Умані реформи єврейської освіти, зокрема створення та функціонування казенного училища (с. 132-139). Здобувачка дослідила результати Всеросійського перепису населення 1897 г., зокрема проаналізувала показники грамотності євреїв

Київської губернії (с. 140-141), та визначила, що загальний відсоток тих, хто володів російською грамотою, серед євреїв був значно вищим, ніж серед представників інших етносів. Наведено дані щодо навчання євреїв у світських училищах та гімназіях (с. 143-144), проте не приділено уваги навчанню євреїв-вихідців з Уманщини в університетах та інших вищих навчальних закладах.

В четвертому розділі досліджується також добродійна діяльність уманських євреїв (с. 145-148). Авторка доходить висновку про високий рівень громадської свідомості єврейського населення повіту. Ірина Мельник вдало висвітлила аспект культурного життя, не притаманний багатьом дослідженням з єврейської історії, – участь євреїв у розвитку кінематографа в Умані (с. 149-150).

Авторка виявила непрості стосунки між громадою та видатними діячами просвіти, зокрема доктором Б. Абрагамсоном (с. 134), а також запропонувала власне визначення ролі казенного рабина у взаєминах між євреями та російською владою (с. 151-153), яке є дещо дискусійним. Важливою складовою четвертого розділу є дослідження різних течій єврейського національного руху, зокрема діяльності сіоністської організації (с. 155-161) та відділення Бунду в Умані (с. 161-162).

Додатки (с. 209-223) до роботи складаються з восьми позицій, серед яких таблиця чисельності єврейського населення у селах Уманського повіту на 1900 р., перелік єврейських синагог, молитовних будинків та шкіл повіту на 1876 р. з короткими відомостями про їх історію створення та членів духовного правління, а також фотографії історичних місць єврейської громади Умані.

Загалом основні положення та висновки, зроблені І.В. Мельник за результатами дослідження, аргументовані та достовірні. Вони підтверджують новизну та оригінальність дослідження, її вміння осмислювати опрацьований матеріал, відтворюють авторське бачення і розуміння обраної наукової проблеми.

Автореферат, підготовлений здобувачкою, розкриває зміст дисертації, відображає творчий доробок автора та відповідає встановленим вимогам.

Позитивно оцінюючи дисертацію Ірини Мельник, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження та побажання, врахування яких може бути корисним в подальшій науковій роботі автора.

1. Варто було б розширити джерельну базу дослідження за рахунок опрацювання архівних документів, які мають безпосереднє відношення до життя євреїв Умані, та періодичної преси.
2. Хоча дисертантка не ставила на меті виявлення регіональних особливостей реалізації політики російської влади щодо євреїв на території Уманщини, в другому розділі, зважаючи на тему дослідження, слід приділити більше уваги висвітленню особливостей, притаманних саме Умані, і проілюструвати ці особливості прикладами з архівних документів.
3. В дослідженні соціально-економічного життя єврейства Уманського повіту (третій розділ), не вистачає чітких статистичних даних щодо поділу євреїв на стани протягом усього розглядуваного періоду, а також аналізу змін, що відбулися зі соціальним складом уманського єврейства за цей час. Відсутність готових статистичних даних можна компенсувати, наприклад, опрацюванням ревізьких реєстрів 1806, 1818, 1850, 1858 рр., що зберігаються в Держархіві Київської області.
4. Поза увагою дослідниці залишилися деякі аспекти життя єврейської громади, наприклад, примусові та добровільні міграції єврейського населення Уманщини.
5. Не в усіх додатках зазначені джерела інформації.
6. В тексті зустрічаються друкарські помилки. На с. 153-154 міститься повторення тексту про погром (див. с. 85). Оформлення таблиць не однакове. Наприклад, на с. 140 відсутня назва таблиці.

Висловлені зауваження не можуть суттєво вплинути на загальний високий рівень оцінки здійсненого дисертаційного дослідження. Зміст дисертації свідчить, що поставлена мета дослідження досягнута, а сформульовані завдання – повністю виконані. Положення й висновки роботи є науково виваженими й аргументованими. В загальному висновку можна стверджувати, що

представлена до захисту дисертація розв'язує важливу наукову проблему, а саме – розкриває політико-правове, соціально-економічне становище та культурне життя єврейського населення на землях історичної Уманщини кінця XVIII – початку XX ст. та увиразнює його регіональні особливості, і є самостійною і завершеною науковою працею, виконаною на належному науково-теоретичному рівні.

Таким чином, дисертація Мельник Ірини В'ячеславівни «Єврейське населення Уманщини наприкінці XVIII – на початку XX ст.» відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, викладеним у чинному «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її автор Мельник Ірина В'ячеславівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри
інформаційних технологій
Одеської національної академії
зв'язку імені О.С. Попова

Ю. В. Прокоп

Підпис Ю.В. Прокоп засвідчую:

ПІДПИС ЗАВІРЯЮ
УЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
ОНАЗ ІМ. О.С. ПОПОВА

Руд: Г.В.